

โขนพระราชนาน
เฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

เนื่องในโอกาสมหามงคล

เฉลิมพระชนมพรรษา ๘๘ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๘

วันที่ ๑๑ - ๑๓ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๘

ณ พระลานพระราชวังดุสิต

คำนำ

ในโอกาสที่รัฐบาลได้ดำเนินการจัดกิจกรรมจักรยานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสมหามงคล เฉลิมพระชนมพรรษา ๘๘ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๘ กระทรวงวัฒนธรรม ได้รับมอบหมายให้จัดแสดง โขนพระราชทาน เฉลิมพระเกียรติ ระหว่างวันที่ ๑๑ - ๑๓ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๘ ณ พระลานพระราชวังดุสิต

โขน เป็นนาฏศิลป์ชั้นสูง และเป็นมรดกทางศิลปวัฒนธรรมอันล้ำค่าของไทย ซึ่งสืบทอดมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา โขนเป็นศิลปะการแสดงที่รวมศาสตร์และศิลป์ หลายแขนงไว้ด้วยกัน ได้แก่ กระจับปี่ระบอง หนังใหญ่ ชักนาคตีกดาบรพรพ์ มาผสม ผสานกันอย่างลงตัว ความยิ่งใหญ่อลังการของการแสดงโขน เป็นที่ตื่นตาประทับใจ ของชาวไทยและชาวต่างประเทศ นอกจากนี้ โขน ยังเป็นมรดกวัฒนธรรมร่วม ของประเทศในกลุ่มอาเซียน หลายประเทศในกลุ่มอาเซียน ได้นำโขนมาเป็นศิลปะ การแสดงประจำชาติ โดยนิยมแสดงเรื่อง รามเกียรติ์ หรือ รามายณะ

ในโอกาสพิเศษนี้ กระทรวงวัฒนธรรม จึงได้จัดพิมพ์หนังสือ โขน พระราชทาน เฉลิมพระเกียรติ เพื่อให้ผู้ชมการแสดงโขน ได้ทราบเรื่องราวความเป็นมา และเรื่องย่อของโขน “รามเกียรติ์” ในแต่ละตอนที่แสดง นอกจากนี้ยังได้ รู้จักตัวโขน ฝ่ายพระ นาง ยักษ์ ลิง ทั้งฝ่ายธรรมะและฝ่ายอธรรม ที่ปรากฏในการ แสดง จึงหวังเป็นอย่างยิ่งว่า ผู้ชมการแสดงโขนจะเกิดความรู้ ความเข้าใจ และสนุกสนานเพลิดเพลิน ได้รับอรรถรสจากการชมการแสดงโขนมากยิ่งขึ้น รวมทั้งจะอำนวยประโยชน์แก่ผู้สนใจเรื่องโขนได้เป็นอย่างดี ประการสำคัญ คือ สร้างความรัก ความภาคภูมิใจในศิลปะการแสดงโขน อันเป็นเอกลักษณ์วัฒนธรรม ของชาติ

วิ ไคโปพมค

(นายวีระ โรจน์พจนรัตน์)

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม

ประธานกรรมการฝ่ายจัดการแสดงโขนพระราชทานเฉลิมพระเกียรติ

สารบัญ

คำนำ	๕
เรื่องย่อรามเกียรติ์	๘
การแสดงโขนพระราชทาน เฉลิมพระเกียรติ	๑๔
องก์ที่ ๑ นารายณ์ปราบหนทุก (ปฐมบทกำเนิดทศกัณฐ์)	๑๖
องก์ที่ ๒ ทศกัณฐ์ลักนางสีดา หนุมานถวายพล (ทศกัณฐ์ทำอุบาย บุตรพระพายถวายพล)	๑๘
องก์ที่ ๓ จองถนน พระรามข้ามสมุทร (จองถนน พระรามยกพลชิงนางสีดา)	๒๐
องก์ ๔ ยกรบ (มหาสงคราม พระรามรบทศกัณฐ์)	๒๒

องค์ที่ ๕ พระรามคัณนคร

๒๒

(พระรามคัณนคร ครองเมือง)

พงศัณารายณ์

๒๕

พงศัวณาร

๓๒

พงศัอสูรกรุงลงกา

๔๔

ลัองควรรู้ก่อนดูโชน

๕๕

การไหว้ครุโชน

๖๐

เพลงที่ใช้ประกอบการแสดงโชน

๖๖

การจำแนกประเภทโชน

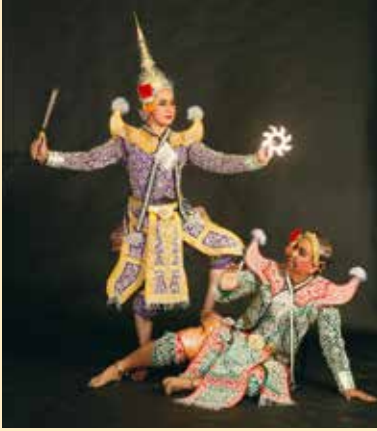
๗๕

เรื่องย่อ รามเกียรติ์

รามเกียรติ์ แปลว่า เกียรติ ของพระราม ชาวอินเดียเชื่อกันมาแต่โบราณว่า พระรามคือปางหนึ่งของพระนารายณ์อวตาร เรื่องพระรามเป็นนิทานเก่าแก่ที่เล่าสืบมาแต่สมัยก่อนพุทธกาล เป็นที่รู้จักแพร่หลายในอินเดีย ต่อมาฤๅชาลมีกี นำมาแต่งเป็นมหากาพย์รามายณะ ซึ่งต่อมาได้รับความนิยมแพร่ไปยังดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประเทศต่าง ๆ เช่น อินโดนีเซีย มาเลเซีย พม่า ลาว กัมพูชา และไทย ต่างรับรู้เรื่องราวของพระรามและนำไปสร้างสรรค์วรรณกรรมของแต่ละท้องถิ่น ซึ่งย่อมปรับเปลี่ยนเนื้อหาและบุคลิกภาพของตัวละคร ทั้งโครงเรื่องให้สอดคล้องกลมกลืนกับคติความเชื่อวิถีชีวิตและค่านิยมของแต่ละสังคม เรื่องรามเกียรติ์ในแต่ละท้องถิ่นจึงมีเนื้อหาแตกต่างกันไปจากรามายณะฉบับของวาลมีกี

นารายณ์ปราบบนทุก

นนทุก

การนำเรื่องพระรามมาประพันธ์เป็นวรรณคดีไทย รู้จักกันดีในชื่อว่า “รามเกียรติ์” มีหลักฐานตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา และมีจำนวนมากถึง ๑๐ ส่วนวนอาทิ คำพากย์รามเกียรติ์ บทละครเรื่องรามเกียรติ์สำนวนต่าง ๆ โคลงเรื่องรามเกียรติ์ รามเกียรติ์บทร้องและบทพากย์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้น รามเกียรติ์บางสำนวนเลือกแต่งเฉพาะตอนบางสำนวนดำเนินเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบบริบูรณ์ เช่น บทละครรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เนื้อหาโดยย่อ ดังนี้

ยักษ์ตนหนึ่งชื่อ หิรันตยักษ์ บำเพ็ญตบะขอพรพระอิศวรอยู่บนยอดเขาจักรวาล เมื่อได้รับพรแล้วก็กำเริบม้วนแผ่นดิน พระนารายณ์จึงอวตารเป็นวราหะ (หมู) ลงมาปราบ ต่อมาพระอิศวรมีพระบัญชาให้พระอินทร์สร้างกรุงศรีอยุธยา สิบวงศ์นารายณ์ และทำสหบดีพรหมสร้างกรุงลงกาเพื่อสิบวงศ์พรหม

นนทุก เป็นยักษ์ตนหนึ่งอยู่บนสวรรค์มีหน้าที่ล้างเท้าเทวดาที่มาเฝ้าพระอิศวร นนทุกถูกเทวดาแกล้ง จึงไปทูลขอนิ้วเพชรจากพระอิศวร เมื่อได้รับแล้วก็ใช้นิ้วเพชรชี้เทวดาล้มตายเป็นจำนวนมาก พระนารายณ์จึงแปลงเป็นนางเทพอัปสรมาปราบนนทุก ก่อนนนทุกตาย พระนารายณ์สาปให้ไปเกิดเป็นยักษ์สิบหน้ายี่สิบมือ นนทุกจึงมาเกิดเป็นทศกัณฐ์ และพระนารายณ์อวตารมาเกิดเป็นพระราม พระโอรสของท้าวทศรถแห่งกรุงศรีอยุธยา

จากนั้นกล่าวถึงกำเนิดพี่น้องของทศกัณฐ์ เช่น กุมภกรรณ พิเภก วานรพงศ์ เช่น พาลี สุคริพ หนุมาน และอยุธยาพงศ์ เช่น พระราม พระพรต พระลักษมณ์ พระสัตรุด ส่วนนางสีดาเป็น พระลักษมีแบ่งภาคลงมาเกิดเป็นลูกของทศกัณฐ์และนางมณโฑ โหทรทำนายว่านางสีดาเป็นกาลกิณี ทศกัณฐ์จึงนำนางสีดาใส่ผอบลอยน้ำ ท้าวชนกพบเข้าจึงนำไปเลี้ยงเป็นลูก นางสีดาเจริญวัยจนสมควรมีคู่ครอง ท้าวชนกจึงจัดพิธีเลือกคู่ พระรามเป็นผู้ยกศรมหาธนูโมลีในพิธีเลือกคู่สำเร็จ พระรามจึงได้อภิเษกกับนางสีดา

ต่อมา ท้าวทศรถจะมอบราชสมบัติให้พระราม แต่นางไภยเกษิทวงสัญญากับท้าวทศรถว่าจะให้พระพรตโอรสที่เกิดจากนางได้ราชสมบัติ พระรามจึงต้องออกเดินป่าเป็นเวลา ๑๔ ปี โดยมีนางสีดาและพระลักษมณ์ติดตามไป ระหว่างการเดินป่านางสำนึกขาผู้เป็นน้องสาวของทศกัณฐ์ เห็นพระรามก็เกิดความเสแสร้ง นางยุยงให้ทศกัณฐ์ไปลักนางสีดามาเป็นบาทบริจาริกา ทศกัณฐ์ให้มารีศแปลงเป็นนกวางทองไปลวงนางสีดา นางสีดาเห็นนกวางทองก็ประสงค์จะได้จึงอ่อนออนนให้พระรามไปตามกวาง เมื่อพระรามออกตามกวางนางสีดาเกรงว่าพระรามจะมีภัย จึงให้พระลักษมณ์ตามไปช่วยทศกัณฐ์สบโอกาสลักนางไปไว้ในสวนขวัญกรุงลงกา

เมื่อพระราม พระลักษมณ์สังหารกวางแปลงแล้ว กลับมาไม่พบนางสีดาก็ออกตามหา ได้ทราบข่าวจากพญานกสตายุว่าทศกัณฐ์ลักนางไปไว้ในที่กรุงลงกา พระราม พระลักษมณ์ได้หนุมาน สุคริพและพลวานรมาเป็นกำลัง เตรียมเคลื่อนทัพไปทำสงครามยังกรุงลงกา ครั้งนั้นทศกัณฐ์ฝันร้าย พิเภกทำนายฝันให้คืนนางสีดาแก่พระราม ทศกัณฐ์กริ้วจึงขับพิเภกออกจากเมือง พิเภกหนีไปสวามิภักดิ์เป็นโหทรประจำทัพพระราม

ทศกัณฐ์ยกרב

ฝ่ายทศกัณฐ์ใช้อูบายให้นางเบญกายแปลงเป็นสิดาทายลอยน้ำเพื่อลวงพระราม แต่หนุมานพิสูจนโดยการเผา เบญกายทนไม่ได้จึงเหาะหนี หนุมานตามไปจับมาได้ พระรามให้หนุมานนำนางเบญกายกลับกรุงลงกา จากนั้น พระรามจึงให้ไพร่พลลิงจงถนนข้ามมหาสมุทรไปช่วยนางสิดาที่กรุงลงกา ทศกัณฐ์ให้ไมยราพขึ้นมาสะกดทัพจับพระรามไปยังเมืองบาดาล หนุมานตามไปฆ่าไมยราพและพาพระรามกลับคืนสู่พลับพลา ทศกัณฐ์ให้กุมภกรรณออกรบครั้งที่ ๑ กับสุครีพ ครั้งที่ ๒ รบกับพระลักษมณ์ ตีครั้งที่ ๓ กุมภกรรณตั้งพิธีทนต์น้ำ หวังจะให้ไพร่พลวานรต้องอดน้ำ พระรามให้หนุมานไปทำลายพิธีจนสำเร็จ ครั้นนี้กุมภกรรณต้องศรพรหมาสตร์ของพระรามถึงแก่ความตาย ทำให้ทศกัณฐ์เสียใจและโกรธแค้นมาก

อินทรีชิตผู้เป็นโอรสของทศกัณฐ์อาสาออกรับศึกอินทรีชิตรบอยู่หลายครั้ง เช่น ศึกพรหมาสตร์ ศึกนาคบาศ จนกระทั่งพระลักษมณ์แผลงศรพรหมาสตร์ต้องอินทรีชิตจนถึงแก่ความตาย

พระราม พระลักษมณ์ออกรบกับทศกัณฐ์และญาติพี่น้องเผ่าพงศ์ของทศกัณฐ์อีกหลายครั้ง จนที่สุดทศกัณฐ์สิ้นชีวิตด้วยศรพระราม พระรามให้พิเภกครองกรุงลงกา ปูนบำเหน็จศึกและยกพลคืนนครกรุงศรีอยุธยา

เบญจกาย - หนุมาน

การแสดงโขนกลางแปลง

เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

รามเกียรติ์ ชุด พระกฤदारามาวตาร

องค์ที่ ๑ นารายณ์ปราบหนทก
(ปฐมบทกำเนิดทศกัณฐ์)

องค์ที่ ๒ ทศกัณฐ์ลักนางสีดา หนุมานถวายพล
(ทศกัณฐ์ทำอุบาย บุตรพระพายถวายพล)

องค์ที่ ๓ จองถน พระรามข้ามสมุทร
(จองถน พระรามยกพลชิงนางสีดา)

องค์ ๔ ยกรบ
(มหาสงคราม พระรามรบทศกัณฐ์)

องค์ที่ ๕ พระรามคืนนคร
(พระรามคืนนคร ครองเมือง)

องก์ที่ ๑ นารายณ์ปราบนนทก

ปฐมบทกำเนิดทศกัณฐ์

อสูรเทพบุตรตนหนึ่งชื่อว่า นนทก มีหน้าที่
 ล้างเท้าเทวดาที่มาเฝ้าพระอิศวร นนทก
 ถูกเหล่าเทวดารังแกจึงขอนิ้วเพชรจาก
 พระอิศวร เมื่อได้รับแล้วก็ใช้นิ้ว
 เพชรชี้เทวดาล้มตายเป็นจำนวน
 มาก พระนารายณ์จึงแปลงมาเป็น

นางเทพอัปสรมาล่อลวงให้ชนทุกรายรำตามจนหลงกลใช้นิ้วเพชรชี้ขาดตนเอง
ล้มลง นางอัปสรจึงกลายเป็นพระนารายณ์ เมื่อนั้นทุกคนรู้ว่าต้องกล
อุบายจึงกล่าวว่าพระนารายณ์มีถึงสี่กรทรงเทพอาวุธเรื่องอานุกาฬ แต่กลับ
มาเกรงกลัวตนที่มีฤทธิ์เพียงนิ้วเพชรนิ้วเดียว พระนารายณ์จึงสาปบนทุกให้ไปเกิด
เป็นยักษ์มีสิบหน้า ยี่สิบมือ ส่วนพระนารายณ์จะอวตารไปเกิดเป็นมนุษย์ตามสังหาร
แล้วจึงทรงตรีสังหารนทุก นนทุกจึงมาเกิดเป็นทศกัณฐ์ ส่วนพระนารายณ์อวตาร
มาเป็นมนุษย์ คือ พระราม

องค์ที่ ๒ ทศกัณฐ์ลักนางสีดา ทรมานถวายพล

ทศกัณฐ์ทำอุบาย บุตรพระพายถวายพล

หลังจากนบนทุกมาเกิดเป็นทศกัณฐ์ วันหนึ่งรู้ข่าวนางสีดา มีรูปร่างสวยงาม จึงอยากได้นางมาเป็นมเหสี วางกลอุบายให้พญายักษ์ ชื่อ มาริศ แปลงเป็นกวางทองไปล่อลวง เมื่อนางสีดาเห็นกวางทองจึงวอนพระรามตามจับมาให้ พระรามติดตามจับกวางทองจนเข้าไปในป่าลึกเห็นผิดสังเกต จึงแผลงศรไปถูกกวาง ร่างกลับเป็นยักษ์ ส่งเสียงร้องเป็นเสียงพระราม เรียกพระลักษมณ์ให้ออกมาช่วย และเมื่อพระลักษมณ์เดินทางเข้าป่า ทศกัณฐ์จึงแปลงร่างเป็นฤๅษี เข้าไปลักพานางสีดาไปยังกรุงลงกา ระหว่างทางทศกัณฐ์พบกับพญานก ชื่อ สตายุ เกิดการต่อสู้กัน ทศกัณฐ์ถอดแหวนจากนิ้วนางสีดา ขว้างถูกปีกสตายุหักตกสู่พื้นดิน กล่าวฝ่ายพระราม พระลักษมณ์ เมื่อรู้ว่านางสีดาหายไป จึงออกติดตาม จนมาพบสตายุ หลงถวายแหวน และทูลเรื่องทศกัณฐ์ลักนางสีดาไปให้พระรามฟัง แล้วก็สิ้นชีวิต พระราม พระลักษมณ์ เดินทางต่อมาก็ได้พบกับหนุมาน เข้ามาถวายตัวเป็นทหาร และกลับไปนำไพร่พลลิงมากมายมาถวายเป็นข้าทหารพระราม เพื่อยกไปทำสงครามปราบทศกัณฐ์

นางสีดา - ทศกัณฐ์

องก์ที่ ๓ จองถนน พระรามข้ามสมุทร

จองถนน ยกพลชิงนางสีดา

เมื่อพระรามได้ไพร่พลวานรมาเป็นข้าทหาร จึงคิดจะจองถนนเพื่อยกกองทัพข้ามไปทำศึกกับทศกัณฐ์ยังกรุงลงกา สั่งให้สุครีพพาไพร่พลทั้งสองเมืองไปช่วยกัน โดยหนุมานคุมเมืองขีดขิน นิลพัทคุมเมืองชมพู นิลพัทนั้นมีใจอาฆาตแค้นหนุมาน ที่เคยหยามศักดิ์ศรีตน ครั้งไปสะกดท้าวมหาชมพูมาจากเมือง จึงคิดแก้แค้นหนุมานไปแบกภูเขายักษ์มาสู้ก่อน มาทุ่มทิ้งให้หนุมานแต่หนุมานรู้ทันรับได้ และเมื่อหนุมานไปชนมาบ้าง ก็เอาก้อนหินใหญ่ผูกติดกับเส้นขนมาเต็มร่างกาย สลัดให้นิลพัท นิลพัทใช้มือรับไม่ทันจึง

ใช้เท้ายกขึ้นมาช่วยปิด หนุมานเห็นว่านิลพัทดูหมิ่นตน จึงเกิดการต่อสู้กันเสียงดังไปถึงพลับพลา พระรามให้พระลักษมณ์มาดูว่าเกิดอะไรขึ้น ก็พบว่าหนุมานกับนิลพัทต่อสู้กัน จึงได้พามาเฝ้าพระราม พระรามทรงกริ้วโกรธปรึกษาโทษาว่าจะทำเช่นไร พญาสุครีพทูลว่าควรให้แยกกันอยู่ พระรามจึงให้นิลพัทกลับไปดูแลเมืองขีดขิน มีหน้าที่ส่งเสบียงมาเลี้ยงกองทัพ ส่วนหนุมานให้ไปจองถนนให้เสร็จ ในเจ็ดวันทศกัณฐ์รู้ว่าพระรามจองถนนข้ามมากรุงลงกา จึงใช้ให้ลูกสาวที่เกิดกับนางปลา ชื่อ สุพรรณมัจฉา พบวิรवारมาชนก่อน หินไปทิ้งที่อื่น จนสุครีพเกิดความสงสัย ให้หนุมานด่ำลงไปดูได้น้ำ พบนางสุพรรณมัจฉา หนุมานไล่จับตัวได้ซักถามได้ความ แล้วได้นางมัจฉาเป็นเมีย ก่อนจากกันหนุมานขอให้ชนก้อนหินมาคั้น จนเกิดเป็นถนนให้พระรามยกกองทัพข้ามไปกรุงลงกา

องค์ที่ ๔ ยกรบ

มทาสงคราม พระรามรบทศกัณฐ์

ฝ่ายทศกัณฐ์เมื่อรู้ว่าพระราม ยกกองทัพข้ามมหาสมุทรมายังกรุงลงกา เพื่อทำสงครามชิงนางสีดา จึงยกกองทัพออกรบ ทศกัณฐ์ผู้สู้พระรามไม่ได้ ถูกพระรามสังหารสิ้นชีวา พ่ายแพ้พระกฤดาพระนารายณ์อวตาร

ทศกัณฐ์แปลง

องค์ที่ ๕ พระรามคืนนคร

พระรามคืนนคร ครองเมือง

หลังจากเสร็จศึกกรุงลงกา ก็เป็นเวลาทีที่พระรามเสด็จออกเดินป่า ครบสิบสี่ปี ตามที่ให้สัตย์สัญญากับท้าวทศรถพระราชบิดาไว้ พระรามพร้อมด้วยนางสีดาจึงเสด็จคืนกลับกรุงศรีอยุธยา ขึ้นเถลิงราชย์เป็นจอมกษัตริย์ ปกครองไพร่ฟ้าประชาชนผาสุกร่มเย็นด้วยทศพิธราชธรรม

ยกรบ

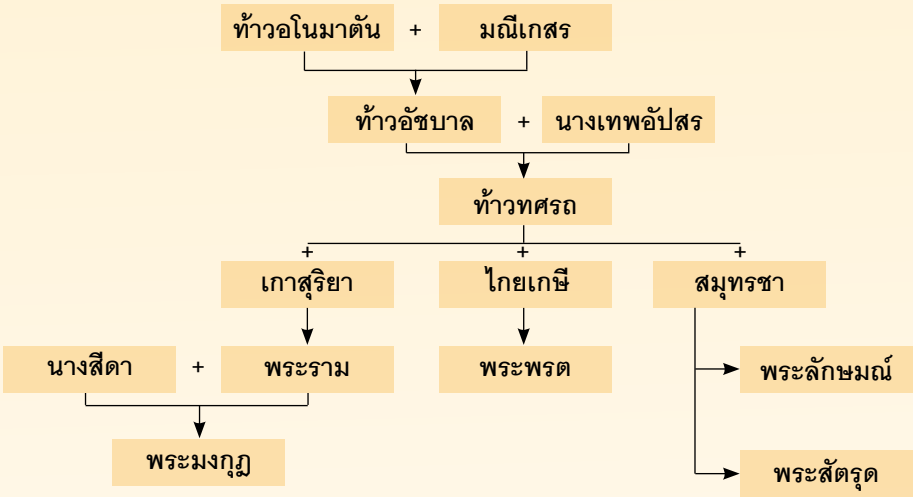
พระรามคีนนคร

นางสีดา - พระราม

พงศ์นารายณ์

พระลักษมณ์ - พระราม

พระราม

(โอรสท้าวทศรถ องค์ที่ ๑ และเป็น
กษัตริย์กรุงศรีอยุธยา องค์ที่ ๔)

- สีเขียว นวล มี ๑ หน้า ๒ มือ (เวลาสำแดง
อิทธิฤทธิ์จะปรากฏเป็น ๔ มือ ทรงเทพ
อาวุธ คือ ตรี จักร สังข์ คทา) แต่ปกติ
จะมีอาวุธประจำตัว คือ พระแสงศร
หรือธนู มีลูกศร ๓ เล่ม ชื่อ พรหมศาสตร์
ประลัยวาต และอัคนีวาต
- ทรงมงกุฎยอดช้อย หรือมหามงกุฎ (ตอน
ทรงออกผนวช ทรงใส่ชฎาฤๅษี)

พระราม คือ พระนารายณ์อวตารลงมาเกิด
เพื่อปราบทศกัณฐ์ เป็นโอรสท้าวทศรถกับนางเกา
สุริยา มีเหสี ชื่อ สีดา พระโอรส ชื่อ พระมงกุฎเมื่อ
รับสัตย์ท้าวทศรถผู้เป็นพระบิดาออกเดินป่า ๑๔
ปี พร้อมนางสีดา และพระลักษมณ์น้องชายต่าง
มารดา จนทศกัณฐ์มาลอบลักพานางสีดาไปไว้ยัง
กรุงลงกา จึงได้ยกไพร่พลวานรไปทำศึกสังหาร
ทศกัณฐ์ตาย รับนางสีดากลับคืนยังกรุงศรีอยุธยา
ต่อมาเกิดมีเรื่องเข้าใจกันผิด พระอิศวรจึงทรงไถ่
เกลี้ยให้ทั้งสองพระองค์คืนดีกัน แล้วทรงจัดงาน
อภิเษกให้เป็นครั้งที่สอง

พระพรต

(โอรสท้าวทศรท องค้ที่ ๒ และเพน พระอนุชา องค้ที่ ๑ ของพระรامل)

- สลแแต่งชาด มล ๑ หน้า ๒ มล
- ทรงชฎามนุษย์ หรือมงกญยอถชย
- อวรูประจําท้ว คล พระแสงศร หรือธนู

พระพรต อวตารมาจาก จักร เทพอวรูพระนารายณ์ มาเกดเพนโอรสองค้ที่ ๒ ของท้าวทศรท กบ้นางโกลเกชล เมลพระรاملออกเดนป๋า เพลให้พระพรตชลนเพนกษัตรียคองกรุงศรลอยุธยา ตามค้ที่นางโกลเกชลผู้เพนแม่ขอแก้ท้าวทศรทตามสลตยสลัญญาแต่พระพรตไมยอม รอพระรاملอยู่จนครบ ๑๔ ปี ถ้ไม่กลับมาจะกระจอนเข้ากองไฟฆ่าท้วตวย เมลพระรاملเสร็จศลลเมลลงกาลกลับมาครองบ้นเมอง เกดศลลเมองมลลวัน และศลลเมองโกลเกชล พระรاملใช้ให้ไปปราบพร้อมด้วพระสลตรุด จนมลชยชนะ หลังเสร็จศลลได้ครองเมองโกลเกชล

พระลักษมณ์

(โอรสท้าวทศรถ องค์ที่ ๓ และเป็น
พระอนุชา องค์ที่ ๒ ของพระราม)

- สีทอง มี ๑ หน้า ๒ มือ - อาวุธประจำตัว
คือ พระแสงศร หรือธนู และพระขรรค์
- ทรงมงกุฎยอดชัย หรือมหามงกุฎ (ตอนทรง
ออกผนวช ใส่ชฎาฤๅษี)

พระลักษมณ์ คือ บัลลังก์นาคของพระ
นารายณ์ อวตารลงมาเกิดเป็นโอรสองค์ที่ ๑ ของ
ท้าวทศรถกับนางสมุทรรษา มีน้องร่วมครรรภ์มารดา ชื่อ
พระสัตรุด และเป็นพระอนุชาต่างมารดาองค์ที่ ๒ ของ
พระราม เมื่อพระรามออกเดินป่า ได้ขอตามเสด็จไป
ด้วยเพื่อคอยดูแล จนได้ทำศึกกับทศกัณฐ์ ถูกอาวุธ
วิเศษของยักษ์เกือบตายหลายหน แต่แก้ไขได้ทุกครั้ง
เมื่อเสรีจตีสังหารทศกัณฐ์ได้รับการสถาปนาให้เป็น
กษัตริย์ครองเมืองโรมคัล แต่หนุมนานทูลขอพระรามให้
อยู่กรุงศรีอยุธยา เพื่อคอยช่วยเหลือพระราม

พระสีตรดุ

(โอรสท้าวทศรถ องค์ที่ ๔ และเป็น
พระอนุชา องค์ที่ ๓ ของพระราม)

- สีม่วงอ่อน มี ๑ หน้า ๒ มือ
- ทรงชฎามนุษย์ หรือมงกุฎยอดชัย
- อาวุธประจำตัว คือ พระแสงศร หรือ ธนู

พระสีตรดุ อวตารมาจาก คทา เทพอาวุธ พระนารายณ์ มาเกิดเป็นโอรสองค์ที่ ๒ ของท้าวทศรถกับนางสมุทรชา มีพี่ร่วมครมร์มารดา ชื่อ พระลักษมณ์ และเป็นพระอนุชาองค์ที่ ๓ ของพระราม เมื่อเกิดศึกท้าวจักรวรรดิเจ้าเมืองมลิวัน และศึกนครธรรพินุราช ตีเมืองไทยเกษ พระรามใช้ให้ไปปราบพร้อมกับพระพรต ถูกอาวุธวิเศษของยักษ์เกือบตายหลายครั้ง แต่แก้ไขได้ จนเสร็จศึก มีชัยชนะ ได้กลับไปครองเมืองไทยเกษร่วมกับพระพรต

นางสีดา

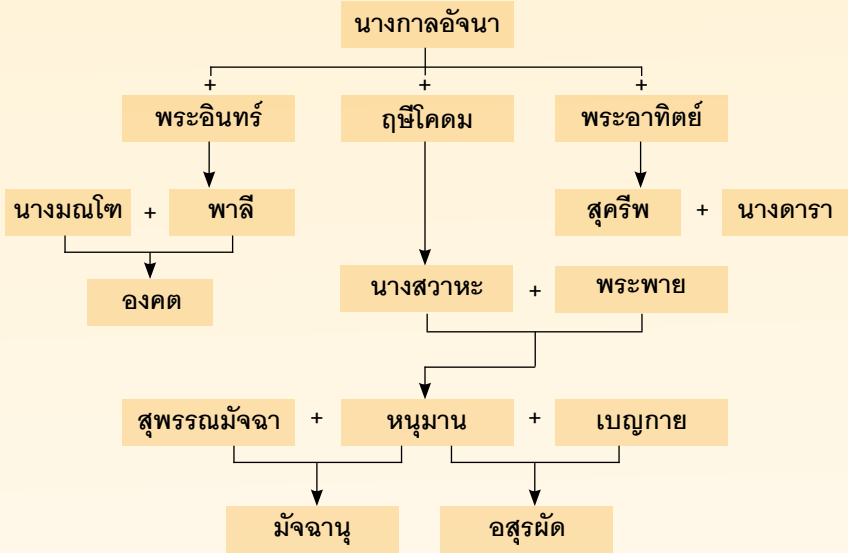
(มเหสีพระราม)

- สีนวลจันทร์ หรือสีขาวย่น มี ๑ หน้า ๒ มือ
- ทรงมงกุฎนาง
- มีโอรส ชื่อ พระมงกุฎ

นางสีดา คือ พระลักษมี เทพชายาพระนารายณ์ อวตารลงมาเกิดเป็นคู่พระราม เป็นธิดาของทศกัณฐ์กับนางมณโฑ เกิดจากการที่นางมณโฑได้กินข้าวทิพย์ครึ่งปั้นที่นางกานาสูรนามาให้ แต่เมื่อกำเนิดออกมาร้องว่า “ผลญราพณ์” ถึง ๓ ครั้ง พิเภก และบุโรหิตโหราจารย์ทำนายว่าเป็นกาลกิณี ทศกัณฐ์จึงให้นำไปใส่ผอบลอยน้ำ พระฤชชนกมาพบเก็บไปเลี้ยง โดยใส่ผอบฝังไว้ใต้ดิน จนเมื่อครบ ๑๖ ปี พระฤชชนกเบื่อหน่ายบำเพ็ญภาวนาใครจะกลับไปครองเมืองมิถิลา จึงได้นางขึ้นมา ตั้งชื่อว่า สีดา แปลว่า รอยไถ ต่อมานางได้เป็นมเหสีของพระราม เมื่อพระรามออกเดินป่าได้ขอติดตามมาปรนนิบัติ จนถูกทศกัณฐ์ลักพาตัวไปกรุงลงกา พระรามจึงยกไพร่พลวานรตามไปทำสงครามสังหารทศกัณฐ์ตายแล้วรับนางสีดากลับคืนไปกรุงศรีอยุธยา

พงศาวาน

นางสุพรรณมัจฉา - หนุมาน

พงศาวาร ตัวโขนฝ่ายลิง

พญาวารเมืองขีดขิน

สามภวาราช

- สีแดงชาด ปากอ้า
- มงกุฎชัย อาวุธ คือ พระขรรค์
- พญาวาร มีอีกชื่อหนึ่งว่า นิลเกสร

กำเนิดจากไม้ไผ่ท่อนปลาย ทิ้งอกขึ้น
มาหน้าอาศรมฤๅษีสุวัตฒนะ ได้นำไปถวายพระ
อิศวรทรงทำเป็นคันทนู เมื่อลองโก่งดูก็หักเป็น
สองท่อน จึงทรงโยนลงกับพื้นดิน ท่อนปลาย
กลายเป็นสามภวาราช ครั้นต่อมาเมื่อพระราม
ทำศึกกับทศกัณฐ์ เป็นผู้ออกความคิดเรื่องจอง
ถนนข้ามไปกรุงลงกา และเมื่อครั้งศึกอินทรชิต
ทำพิธีชุบศรนาคบาท ได้แปลงร่างเป็นพญาหมีดำ
ไปทำลายพิธี เสร็จศึกลงกาได้บรรดาศักดิ์เป็น
อุปราชเมืองปางตาล

สุครีพ

- สีแดงเสน หรือ สีแดงชาด ปากอ้า
- สวมกุญแจถอดบัด อาวุธ คือ พระขรรค์
- พญาวานร ไอรสพระอาทิตย์กับนางกาลอัจนา มีชญา ชื่อ ดารา

เมื่อถูกพาลีผู้เป็นพี่ชายขับออกจากเมือง หนุมานพาไปถวายตัวแต่พระราม ครั้นพระรามสังหารพาลีตายได้ รับอภิเษกให้เป็นเจ้าเมืองขีดขิน ได้ประทานนางดารารเป็นชญา นับเป็นทหารเอกตัวหนึ่งของพระราม มีหน้าที่สำคัญเป็นผู้จัดเตรียมกองทัพ สำหรับออกรบกับฝ่ายยักษ์ เมื่อเสร็จศึกลงกาได้บรรดาศักดิ์เป็นพระยาไวยวงศามหาสุรเดชเจ้าเมืองขีดขิน

ทนุมาน

- สีขาวผ่อง ปากอ้า
- หัวโล้น (เมื่อไปทำกลเข้าอยู่กับทศกัณฐ์ สวมมงกุฎยอดบัว และเมื่อเป็นเจ้าเมืองนพบุรีสวมมงกุฎยอดชัย)
- อาวุธ คือ ตรีเพชร (เมื่อต้องการใช้จะชักออกมาจากหน้าอก)

พญาวานร (ลิงเผือก) บุตรพระพายกับนางสวาหะ เกิดจากเทพอาวุธ คือ ตรี จักร คทา และกำลังของพระอิศวร ทรงให้พระพายนำไปซัดใส่ในปากนางสวาหะ และมอบหมายให้ทั้งสองเป็นพ่อแม่ เมื่อเกิดแผ่นโผนออกมาจากปากแม่ มีลักษณะพิเศษ คือ มีกุนทล ขนเพชร เขี้ยวแก้ว หาวเป็นดาวเดือน สามารถแปลงฤทธิ์เป็นสีหน้า แปรมือ มีบทบาทเป็นทหารเอกสำคัญของพระรามในการปราบบรรดาอสูรพงศ์ต่าง ๆ และมีส่วนสำคัญในการสังหารทศกัณฐ์ เมื่อเสร็จศึกลงกาได้บรรดาศักดิ์เป็น พระยานุชิตจักรกฤษณ์พิพรรธพงศา พระรามมอบกรุงเอโยธยาให้ครองครึ่งหนึ่งแต่ถวายคืน จึงสร้างเมืองนพบุรีให้ครอง หนุมานมีภรรยา ๖ นาง คือ นางบุษมาลี นางเบญกาย นางสุพรรณมัจฉา นางวานรินทร์ นางมณฑิธา และ นางสุวรรณกัณษุมมา มีบุตร ๒ คน คือ อสุรผัด และมัจฉานุ

ชมพูพาน

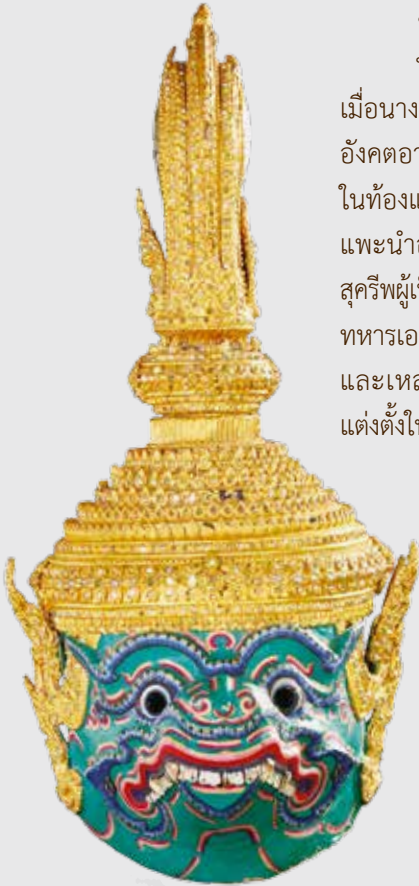
- สีหฆาต ปากอ้า
- สวมมงกุฎชัย อาวุธ คือ พระขรรค์

พญาวานร เกิดจากเหงื่อไคลพระอิศวร ประทานให้เป็นบุตรพาลีมาพร้อมหนุมนาน มีความรู้ทางด้านสรรพยาวิเศษ ทำหน้าที่เป็นแพทย์ประจำกองทัพพระราม เมื่อเสร็จศึกลงกาได้บำเหน็จความชอบเป็นอุปราชเมืองชมพู

องคต

- สีเขียวมรกต ปากหุบ
- สวมมงกุฎสามกลีบ อาวุธ คือ พระขรรค์

พญาวานร โอรส (ลูก) พญาพาลีกับนางมณโฑ เมื่อนางมณโฑตั้งครรภ์ทศกัณฐ์มาขอนางคืน พระฤๅษี อังคตอาจารย์พาลี จึงแหวะท้องของนางเอาลูกไปใส่ ในท้องแพะ เมื่อครบกำหนดคลอดจึงทำพิธีแหวะท้อง แพะนำออกมาตั้งชื่อให้ว่า องคต ครั้นพาลีตายพญา สุกรีผู้เป็นน้านำไปถวายตัวเป็นทหารพระราม นับว่าเป็น ทหารเอกที่มีบทบาทสำคัญในการทำศึกสังหารทศกัณฐ์ และเหล่าอสูรพงศ์เมื่อเสร็จศึกลงกาได้ปูนบำเหน็จ แด่งตั้งให้เป็น พระยาอินทรรูปภาพ อุปราชเมืองขีดขิน

นิลพัท

- สีนํารัก หรือสีดำขลับ ปากอ้า
- หัวโล้น สวมมัลลยทอง หรือเกี้ยวทอง ถือพระขรรค์ เป็นอาวุธ

พญาวานร (ในโคลงประจำภาพนับเข้าเป็นหนึ่งในสิบแปดมงกุฎ) บุตรพระกาล ไม่ปรากฏชื่อแม่ พระอิศวรประทานให้เป็นหลานท้าวมหาชมพู เพื่อช่วยดูแลกิจการบ้านเมือง เมื่อพระรามประชุมพล ท้าวมหาชมพูถวายให้แก่พระรามพร้อมไพร่พลเพื่อเป็นทหารไปทำศึกกับทศกัณฐ์ พระรามใช้ให้คุมพลเมืองชมพูไปจองถนน เพื่อยกพลข้ามไปเมืองลงกา แต่ไปทะเลาะวิวาทกับหนุมานที่คุมไพร่พลเมืองขีดขิน พระรามโกรธไล่ให้กลับไปรักษาเมืองขีดขิน ทำหน้าที่จัดหาเสบียงส่งบำรุงกองทัพ เมื่อเสร็จศึกลงกา เกิดศึกเมืองมลิวัน พระรามสั่งให้พระพรต พระสัตรุด ยกกองทัพไปปราบ นิลพัทอาสาเป็นทหารหน้าแทนตำแหน่งหนุมาน เมื่อเสร็จศึกได้ปูนบำเหน็จแต่งตั้งให้เป็น พญาอภัยพิทวงศ์ อุปราชเมืองชมพู

นิลนัท

- สีหิงสบาท หรือสีหิงเสนเจือเหลียง
- ปากอ้า หัวโล้น สวมมาลัยทอง หรือเกี้ยวทอง ถือพระขรรค์ เป็นอาวุธ

พญาวานร ฝ่ายเมืองชมพู (ในโคลงประจำภาพ นับเข้าเป็นหนึ่งในสิบแปดมงกุฎ)บุตรพระเพลิง ไม่ปรากฏชื่อแม่ เมื่อเสร็จศึกเมืองลงกา ได้ปูนบำเหน็จแต่งตั้งให้เป็น อูปราชเมืองชมพู ครั้นเมื่อเกิดศึกเมืองมลิวัน พระพรตไซ้ให้เป็นที่ทูตไปเชิญท้าวจักรวรรดิมาเฝ้า แต่ท้าวจักรวรรดิไม่ยอมมา จึงสำแดงฤทธิ์หักยอดปราสาทนำไปถวายพระพรต

หนุมาน

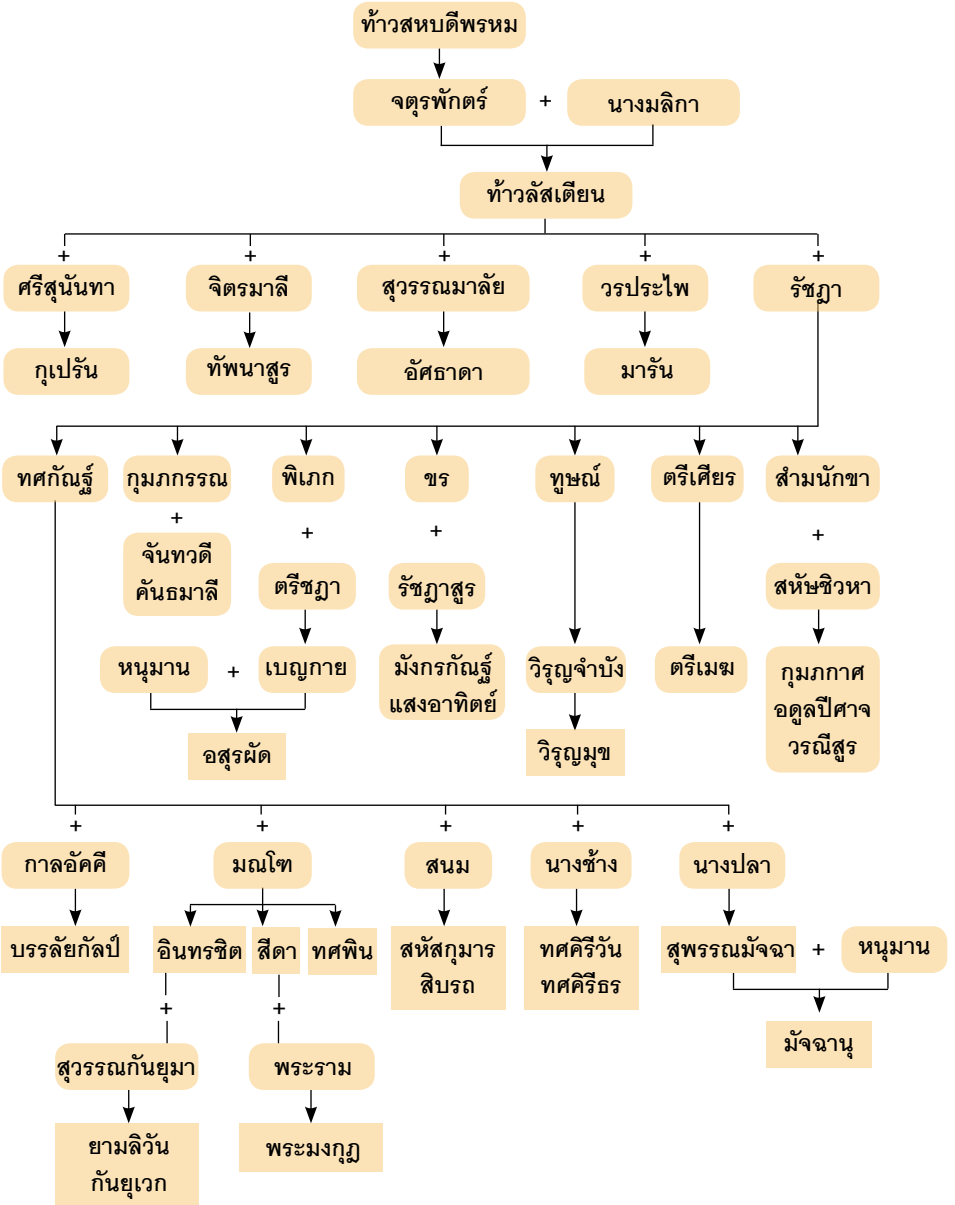

องคต ชมพูพาน หนุมาน

สุครีพรบพาลี

วงศ์อสุรกรุงลγκα

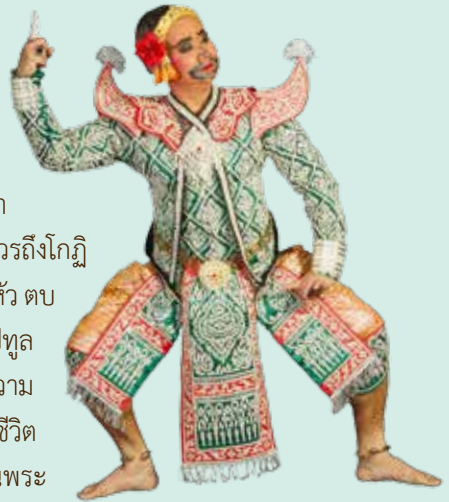
พงศอสูร ตัวโขนฝ่ายยักษ์

นนทุก

(อสูรเทพบุตรผู้กำเนิดเป็นทศกัณฐ์)

- สีเขียว (หัวโล้น)
- มี ๑ หน้า ๒ มือ
- อาวุธประจำตัว คือ นิ้วเพชร

อสูรเทพบุตร อยู่เชิงเขาไกรลาส ทำหน้าที่ล้างเท้าเทวดา นางฟ้า ที่ขึ้นเฝ้าพระอิศวรถึงโกฏิปี ถูเทวดา นางฟ้ากลั่นแกล้งหยอกล้อ เขกหัว ตบหัว ถอนผม จนหัวล้าน นนทุกเจ็บแค้นขึ้นไปทูลขอ นิ้วเพชรพระอิศวร ให้มีฤทธิ์ชี้ใครถึงแก่ความตาย เมื่อได้นิ้วเพชรก็กำเรบฤทธิ์เที่ยวชี้ผลาญชีวิตเทวดา นางฟ้า ล้มตายเป็นจำนวนมาก จนพระนารายณ์ต้องทำอุบายแปลงเป็นนางฟ้า มาล่อลวงให้หลงรัก แล้วแกล้งชวนนนทุกให้ร้ายรำ นนทุกหลงกลร้ายรำตามจนใช้นิ้วเพชรชี้ขาดตัวเองหัก เมื่อรู้ว่าต้องกลอุบายพระนารายณ์ นนทุกอาฆาตแค้น พุดตัดพ้อว่าตนเก่งเพียงนิ้วเดียว ไหนจะสู้พระนารายณ์สี่กรทรงเทพอาวุธได้ พระนารายณ์จึงให้สัตย์สัญญาแก่นนทุกให้ไปเกิดใหม่ชาติหน้าเป็นจอมพญายักษ์ มี ๑๐ หน้า ๒๐ มือ เรื่องฤทธิ์กายสิทธิ์ พระองค์จะอวดารเป็นมนุษย์มี ๒ มือ จะตามสังหารให้สิ้นโคตรวงศ์ยักษ์ จากนั้นจึงเข่นฆ่านนทุกตาย นนทุกจึงไปเกิดเป็นทศกัณฐ์ โอรสท้าวลัสเตียน เจ้ากรุงลงกา

ทศกัณฐ์

(กษัตริย์กรุงลงกา องค์ที่ ๓)

- สีเขียว (หัวโขนทำเป็นหน้าทอง อีกแบบหนึ่ง)
- มี ๑๐ หน้า ๒๐ มือ - ทรงมงกุฎชัย ๓ ชั้น
- อาวุธประจำตัว คือ ศร พระขรรค์ จักร หอก ตรี คทาธร ง้าว พะเนิน (ค้อนใหญ่) โดมมร และเกาทัณฑ์

พญายักษ์ โอรสองค์ที่ ๑ ของท้าวลัสเตียน กับนางรัชฎา อดีตชาติ คือ อสุรเทพบุตรนนทก ที่ผูกพยาบาทพระนารายณ์ กลับชาติมาเกิดเป็นพญายักษ์มีฤทธิ์อำนาจมาก นิสัยเกร เจ้าชู่มิมเหสี พระสนม และชายาที่ให้กำเนิดโอรส ๑,๐๑๕ องค์ เป็นผู้ทำให้ญาติพี่น้อง เผ่าพงศ์ยักษ์พบกับความพินาศ เพราะไปลอบลักนางสีตามเหสีพระราม ซึ่งพระนารายณ์อวตารมาเกิด มาไว้ยังกรุงลงกา พระรามจึงยกไพร่พลวานรตามมาทำสงคราม และแผลงศรสังหารทศกัณฐ์ถึงแก่ความตาย

พิเภก

(กษัตริย์กรุงลงกา องค์ที่ ๔)

- สีเขียว
- มี ๑ หน้า ๒ มือ
- ทรงมงกุฎน้ำเต้ากลม
- อาวุธประจำตัว คือ คทา (กระบอง)

พญายักษ์โอรสองค์ที่ ๓ ของท้าวลัสเตียน กับนางรัชฎา เป็นน้องชายองค์ที่ ๒ ของทศกัณฐ์ พระอิศวรทรงบัญชาให้ท้าวเวสสุญาณ เทพบุตร จูติลงมาเกิดเพื่อเป็นไส้ศึกให้กองทัพพระราม มีความรู้ในคัมภีร์ ไตรเพท และโหราศาสตร์ มีมเหสีชื่อ ตรีชฎา บุตรสาวชื่อ เบญกาย ภายหลังเสร็จศึกลงกา พระรามอภิเษกให้เป็นกษัตริย์ครองกรุงลงกา ชื่อ ท้าวทศศิริวงศ์ และยกนางมณโฑพี่สะใภ้ ให้เป็นมเหสีอีกองค์หนึ่ง

กุมภกรรณ

ทูลชนม์

สามนักรา

ตรีเศียร

อินทρχิต

วิรุญจำบัง

ไมยราพ

ทศกัณฐ์ - สำนักราชา

พระราม

พระลักษมณ์

สิ่งควรรู้ก่อนดู โขน

ความเป็นมาของโขน

โขน เป็นมหรสพประจำชาติที่มีเอกลักษณ์โดดเด่น เป็นนาฏศิลป์ชั้นสูงที่มีระเบียบแบบแผนซึ่งบรรพชนไทยได้สร้างสรรค์และสืบทอดมาจนปัจจุบัน องค์ประกอบต่าง ๆ ในการแสดงโขน ตั้งแต่การฝึกหัดจนถึงการออกแสดงล้วนเกี่ยวเนื่องด้วยขนบจารีตประเพณี พิธีกรรมอันลึกซึ้งและศักดิ์สิทธิ์ โขนเป็นมหรสพหลวงที่แสดงในพระราชพิธีสำคัญมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา การแสดงโขนนับเป็นเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศของพระมหากษัตริย์ พระบารมีและพระมหารุณาคิคุณที่พระมหากษัตริย์ทรงอุปถัมภ์มหรสพโขน ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้นาฏศิลป์แขนงนี้รุ่งเรืองและยั่งยืนสืบมาถึงทุกวันนี้

การแสดงโขน สันนิษฐานว่าน่าจะเกิดจากศิลปะหลายแขนง ทั้งระบำ รำ เต้น หนัง เล่นตลกดาบรพรพ์ ดังนี้

ระบำ รำ เป็นศิลปะการแสดงท่าทางซึ่งสื่อถึงภาวะทางอารมณ์ของมนุษย์ ทั้งแสดงเดี่ยวและแสดงเป็นหมู่ หากรำเป็นหมู่เน้นความสวยงามเรียกว่า ระบำ ส่วนการรำเป็นเรื่องราวเรียกว่าละคร **เต้น** เป็นศิลปะการยกขาขึ้นลงให้เป็นจังหวะ ถือเป็นหลักของการแสดงโขน **กระบี่กระบอง** คือศิลปะการฝึกอาวุธเพื่อป้องกันตัวหรือไว้ต่อสู้กับข้าศึก ศิลปะการเต้นและกระบี่กระบองทำให้การแสดงโขนมีลักษณะเข้มแข็งและสง่างาม

หนัง หรือ หนังใหญ่ เป็นมหรสพโบราณซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา มีขนบจารีตและพิธีกรรมหลายอย่างที่ใกล้เคียงกับโขน เช่น เล่นเรื่อง “รามเกียรติ์” มีวงปี่พาทย์เครื่องห้าบรรเลงเพลงหน้าพาทย์ประกอบการแสดง มีคนพากย์และบทพากย์เจรจา บทพากย์จะต้องแต่งเป็น “คำฉันท์” และ “กาพย์” เช่นเดียวกับบทพากย์โขน

หนังใหญ่

การเล่นตีกด้าบรพ หรือชกนาคตีกด้าบรพ คือการเล่นแสดงตำนาน การกวนน้ำอมฤตหรือกวนเกษียรสมุทร ปรากฏหลักฐานในภุมณเฑียรบาลสมัย กรุงศรีอยุธยา ตอนที่กล่าวถึงพระราชพิธีอินทราภิเษกว่ามีการเล่นตีกด้าบรพ โดย ให้ผู้เล่นแต่งกายเป็นสุครีพ พาลี ท้าวมหาชมพู วานรบริวาร อสูร เทวดา เป็นต้น สมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า กรมโขนน่าจะเกิดขึ้นจาก การเล่นชกนาคตีกด้าบรพในพระราชพิธีอินทราภิเษกนี้เอง โดยนำมาดัดเล็กมา ผูกหัดโขนเพื่อให้แสดงตำนานโบราณเช่นเดียวกับตำนานกวนเกษียรสมุทร การ ผูกหัดโขนนั้น ทำให้ชายหนุ่มคล้องแคล้วว่องไวในกระบวนรบ ซึ่งเป็นประโยชน์ ในการต่อสู้ข้าศึก

“ชกนาคตีกด้าบรพ” ภาพศิลาจำหลักกระเบื้องปราสาทนครวัด

โขน ได้ผสมผสานศิลปะดังกล่าวเข้าด้วยกัน โดยนำท่าต่อสู้โลดโผน ท่ารำ ท่าเต้นมาจากกระบี่กระบอง และการแต่งตัวบางอย่างมาจากการเล่นตีกด้าบรพ นำขนบการพากย์ เจริจา เพลงหน้าพาทย์มาจากการเล่นหนัง รวมถึงท่าเต้นบางอย่างมาจากคนเข็ดหนัง มาปรับปรุงให้งดงามและเหมาะสมกับการแสดง จนกลายเป็นแบบแผนของ “โขน” ต่อมา

โขนสมัยรัชกาลที่ ๕ ตอนพิธีอุโมงค์

ทศกัณฐ์

ผู้แสดงโขนแต่โบราณเป็นชายล้วน ทั้งพระ นาง ยักษ์ และลิง นักแสดงจะต้องสวม “หน้าโขน” หรือ “หัวโขน” ยกเว้นผู้แสดงเป็นตัวนาง เรื่องที่แสดงเกี่ยวข้องกับพระผู้เป็นเจ้า เป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้นผู้สวมบทต่าง ๆ จึงต้องแสดงด้วยความเคารพ การแสดงโขนทุกชั้นตอนจึงประกอบด้วยขนบธรรมเนียมพิธีกรรม

โรงโขน จิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

การไหว้ครูโขน

โขนเป็นนาฏศิลป์ชั้นสูง ผู้แสดงจะต้องฝึกฝนจนชำนาญและเข้าถึงอย่างถ่องแท้ “ครู” เป็นผู้ฝึกสอนและถ่ายทอดกระบวนท่ารำ โดยมีขั้นตอนการฝึกสอนและถ่ายทอดมานานหลายชั่วอายุคน โขนเป็นศิลปะแบบแผนที่จะต้องมี “ครู” ซึ่งมีได้หมายถึงผู้สั่งสอนเท่านั้น แต่รวมถึงเทพเจ้า ครูบาอาจารย์ และศิลปินที่เคยสร้างงานศิลป์แขนงนั้นในอดีต การไหว้ครูจึงเป็นขนบจารีตที่สำคัญยิ่ง แสดงถึงความเคารพนบถนอบต่อครู ซึ่งเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่สืบทอดกันมารุ่นสู่รุ่น

หัวโขน ฝ่ายลงกา

หัวโขน ฝ่ายวานร

การไหว้ครูโขนละครดนตรีปีพาทย์ยังมี “พิธีครอบ” ซึ่งครูอาจารย์ได้บัญญัติหลักเกณฑ์เป็นแบบแผนมาแต่โบราณ ครูผู้ใหญ่จะทำพิธี “ไหว้ครู” และ “ครอบ” ให้ต่อเมื่อศิษย์รำเพลงช้าเพลงเร็วหรือสามารถฝึกปฏิบัติในระดับพื้นฐานได้แล้ว

ในพิธีไหว้ครูและครอบนั้น ครูผู้ใหญ่ซึ่งเป็นประธานในพิธีจะเป็นผู้อ่าน “โองการ” บูชาและเชิญครู ผู้อ่านโองการจะต้องเป็นผู้ชายเท่านั้น และจะต้องเหมาะสมด้วยวัยวุฒิ คุณวุฒิและคุณธรรม พิธีไหว้ครูจะต้องเตรียมสถานที่ตั้งพระพุทธรูป และศิระษะครูต่างๆ บนที่บูชา เช่น เทพเจ้า พระพิราพ พระฤๅษี ครู พระ ครุฑนาง ครูยักษ์ เป็นต้น จากนั้นเตรียมเครื่องบวงสรวงสังเวยตามตำราและต้องมีวงปีพาทย์ทำเพลงหน้าพาทย์ประกอบการอ่านโองการ

ครูฤๅษี

ในพิธีไหว้ครู “โขน” หรือดนตรีนาฏศิลป์จะต้องมี**ศิระษะครูฤๅษี**อยู่ด้วยทุกครั้ง ตามตำนานกล่าวว่า ศิระษะครูฤๅษีในพิธีไหว้ครูนั้นหมายถึง พระภรต มุนีผู้รจนาคัมภีร์นาฏยศาสตร์ นอกจากคติความเชื่อตามตำนานดังกล่าวแล้ว พระฤๅษีในเรื่องรามเกียรติ์ยังเป็นครูและผู้มีอุปการคุณต่อบุคคลต่าง ๆ ในเรื่องทั้ง พระ นาง ยักษ์และลิง

พระปรด

พระพิราพ

ศิระษะครูฤๅษีที่สำคัญยิ่งของวงการดนตรีและนาฏศิลป์ คือ พระพิราพ พิราพ ตามพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องรามเกียรติ์ในรัชกาลที่ ๑ เป็นอสูรที่พระอิศวรมอบหน้าที่ให้เป็นผู้ดูแลป่าที่เชิงเขาอัครรรณ มีอุทยานปลูกชมพู่วาทองอยู่ในครอบครอง ได้รับกำลังจากพระเพลิงและพระสมุทร มีอิทธิฤทธิ์เป็นที่กลัวเกรงของเหล่าเทพยดา คราวหนึ่งพิราพขึ้นไปแย่งเครื่องทรงของเทวดานางฟ้ามาสวมใส่ (เป็นที่มาของการสร้างหน้าโขน “พระพิราพทรงเครื่อง” คือสวมมงกุฎอย่างเทวดา) เมื่อพระราม พระลักษมณ์ นางสีดา ผ่านเข้าไปและเก็บผลไม้ในบริเวณที่พิราพดูแลอยู่ จึงเกิดการสู้รบกันขึ้น พิราพตายด้วยศรพระราม

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ประทับเป็นองค์ประธานในพระราชพิธี
พระราชทานครอบทำรำน้ำพาทย์องค์พระพิราพ เมื่อวันที่ ๒๕ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๒๗
ณ ศาลาดุสิดาลัย พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน

ศีรชะครุต่างๆ

พิธีครอบครุ นามูศิลป์

เมื่อเสร็จการบวงสรวงเทพเจ้าแล้ว ครูผู้ใหญ่ซึ่งเป็นประธานจะเจิมหน้าผากแก่ศิษย์ จากนั้นจะทำ “พิธีครอบ” โดยนำศีรชะฤษี และพระพิภพหรือเทริด ฯลฯ ที่เรียกว่า “ศีรชะครุ” ที่ตั้งบูชาในพิธี สวมลงบนศีรชะศิษย์ ทีละคน พิธีนี้เรียกว่า “พิธีครอบครุโชนละคร”

เพลงที่ใช้ประกอบการแสดงโขน

วงปี่พาทย์ ที่ใช้สำหรับการแสดงโขน

เพลงหน้าพาทย์เป็นส่วนประกอบที่สำคัญในการแสดงโขนและละคร เป็นเพลงที่ใช้บรรยายอากัปกริยา พฤติกรรม อารมณ์ต่าง ๆ ของตัวโขน ละคร หรือใช้สำหรับอัญเชิญเทพเจ้า ฤๅษี ครูบาอาจารย์ ให้มาร่วมในพิธีไหว้ครูและพิธีมงคลต่าง ๆ เพลงหน้าพาทย์ถือว่าเป็นเพลงชั้นสูงและมีความศักดิ์สิทธิ์ จึงมักจะบรรเลงตามขนบเดิม ไม่มีการดัดแปลงหรือเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด

เพลงหน้าพาทย์สามารถจำแนกได้เป็น ๒ ประเภทด้วยกัน คือ เพลงหน้าพาทย์ธรรมดา และเพลงหน้าพาทย์ชั้นสูง

เพลงหน้าพาทย์ธรรมดา หรือหน้าพาทย์เบื้องต้น เป็นเพลงบรรเลงที่ใช้ในการแสดงทั่วไป หรือใช้ประกอบกิริยาอาการของตัวละครธรรมดาสามัญ เป็นเพลงหน้าพาทย์ที่ไม่นับความยาว เมื่อจะหยุดหรือจบเพลง นักดนตรีปี่พาทย์จะดูท่าราของผู้แสดงเป็นหลัก มักใช้ในการแสดงละคร ได้แก่ เพลงช้า เพลงเร็ว เพลงเชิด เพลงเสมอ เพลงรัว เพลงโอด เป็นต้น

เพลงหน้าพาทย์ชั้นสูง เป็นเพลงหน้าพาทย์ที่ใช้ประกอบอากัปกริยาของตัวละครสูงศักดิ์ หรือเทพเจ้า เป็นเพลงที่นับความยาว จะตัดทำนองให้สั้นหรือเต็มให้ยาวตามชอบใจไม่ได้ ผู้ร่าจะต้องฟังจังหวะของเพลงเป็นสำคัญ หน้าพาทย์ชนิดนี้จะใช้ในการแสดงโขน ละคร และใช้ในพิธีไหว้ครู ครอบครูโขน ละคร เช่น เพลงตระนิมิต ตระบองกัน บาทสฤณี เป็นต้น

การพากย์โขน

การพากย์เจรจาถือเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งของการแสดงโขน เนื่องจากตัวโขนในสมัยโบราณทุกตัวต้องสวมหน้าโขน (หัวโขน) ไม่สามารถสื่อสารด้วยเสียงหรือภาษาพูดจึงต้องมีผู้ทำหน้าที่พากย์และเจรจาแทน คนพากย์เจรจานั้นว่ามีความสำคัญยิ่งในการแสดงโขน ต้องเป็นผู้มีความรู้ความเข้าใจเรื่องราวและวิธีแสดงในตอนนั้นๆ อย่างแจ่มแจ้ง ทั้งต้องจดจำ **คำพากย์เจรจา** ซึ่งแต่งเป็นกวีนิพนธ์สำหรับแสดงแต่ละตอน และต้องใช้ปฏิภาณไหวพริบในการเจรจาให้ถูกต้องตามเรื่องราว ผู้พากย์เจรจาต้องทำสำเสียงให้เหมาะกับตัวโขนและใส่ความรู้สึกให้สอดคล้องกับอารมณ์ในเรื่อง เช่น เจรจาตัวพระก็ต้องทำเสียงให้สุภาพ เจรจาตัวยักษ์ก็ต้องทำเสียงให้กร้าวดุเดือด เมื่อตัวโขนแสดงอารมณ์อย่างไรก็ต้องเจรจาใส่ความรู้สึกลงให้สมบทบาท

ท้าวโขนหรือทหน้าโขน

หน้าโขนหรือหัวโขนในเรื่องรามเกียรติ์มีอยู่เป็นจำนวนมากทั้งเทพเจ้า ฤๅษี พระ ยักษ์และลิง มีสีสัน ลักษณะศิราภรณ์หรือเครื่องประดับศิระษตามฐานานุศักดิ์ และลักษณะปาก ตา ที่แตกต่างกัน หน้าโขนหรือหัวโขนจำแนกตามตัวละครประเภทต่าง ๆ ดังนี้

- เทพเจ้าและเทวดาต่างๆ เช่น พระอิศวร พระพรหม พระนารายณ์ พระอินทร์ พระอรชุน พระมาตุลี เป็นต้น
- พระครูพิราพและพระครูฤๅษี
- พระ (มนุษย์) เช่น ท้าวอชบาล พระราม พระลักษมณ์ พระพรต พระสัตรูด เป็นต้น
- วานร มีทั้งพญาวานรที่สวมมงกุฎ เช่น พาลี สุครีพ ขมพูปาน ฯลฯ ที่สวมมาลัยทอง เช่น หนุมาน นิลพัท ฯลฯ วานรสีบแปดมงกุฎ เดี่ยวเพชรจิ้งเกียงและเขนลิง เป็นต้น

พระอิศวร

- ยักษ์ มีทั้งสวมมงกุฎเรียกว่า “ยักษ์ยอด” เช่น ทศกัณฐ์ พิเภก อินทรชิต มาริศ ฯลฯ ไม่สวมมงกุฎ เรียกว่า “ยักษ์โล้น” เช่น กุมภกรรณ สามนักขา ฯลฯ หน้าโขนยักษ์ยังมีลักษณะเฉพาะแตกต่างกัน ไปอีก เช่น ปาก เขี้ยว ตา เป็นต้น
- สัตว์ต่าง ๆ เช่น ครุฑ นาค นกสดาบุ นกสัหมพาที กวางทอง ม้าอุปการ ทรพี ทรพา เป็นต้น

พญาครุฑ

พิเภก

เนื้อเรื่องรามเกียรติ์ที่ใช้นำมาแสดงนาฏกรรมโขนเป็นการทำสงครามระหว่างมนุษย์ (หมายถึงพระราม) ซึ่งมีไพร่พลทหารเป็นวานร (ลิง) กับฝ่ายยักษ์ (หมายถึงทศกัณฐ์) เพื่อช่วงชิงผู้หญิงอันเป็นที่รัก (นางสีดา) ตัวแสดงที่สำคัญๆ จำแนกออกได้เป็น ๔ ประเภท คือ พระ นาง ยักษ์ ลิง เป็นตัวแสดงที่สำคัญในการดำเนินเรื่อง ซึ่งจะเต็มไปด้วยอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์เวทมนตร์คาถา ฤทธานุกาพของอาวุธที่มีความวิเศษ การเหาะเหินเดินอากาศและแทรกน้ำคำดินของตัวแสดง เพื่อสร้างให้เรื่องราวเกิดความสนุกสนาน ตื่นเต้น พิสดار แบ่งผู้แสดงเป็น ๒ ฝ่าย คือฝ่ายพลับพลา และลงกา กองทัพฝ่ายพระราม ซึ่งเป็นพงศ์นารายณ์อวตารกับพงศ์วานร เรียกว่า ฝ่ายพลับพลา กองทัพฝ่ายทศกัณฐ์และพวกพ้องยักษ์ ซึ่งเป็นพงศ์อสูรกรุงลงกา เรียกว่า ฝ่ายกรุงลงกา บุคคลต่างๆ ทั้งฝ่ายพระรามและฝ่ายทศกัณฐ์ล้วนมีวงศ์ญาติและประวัติความเป็นมา ตลอดจนจนความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันมาแต่อดีต

ตัวโขนประเภทอื่น ๆ

สดาญ

พญานก สีเขียว มีพี่ชาย ชื่อ สัมพาที และเป็นสหายท้าวทศรถ พ่อของ พระราม คราวหนึ่งจะไปเยี่ยมพระราม แลเห็นทศกัณฐ์ลักนางสีดามาในอากาศ จึงเข้ารบเพื่อแย่งนางคืน จนเกือบจะชนะทศกัณฐ์ แต่พูดว่าตนไม่เกรงกลัวใคร นอกจากพระอิศวร พระนารายณ์ และแหวนนางสีดาที่ทรงสวมอยู่ ทศกัณฐ์รู้ดีใจ ถอดแหวนจากนี้วนางสีดาขว้างสดาญปักหัก ตกลงพื้นดิน ปากคาบแหวนคอย พระราม ครั้นพระรามไปพบจึงบอกข่าวว่าทศกัณฐ์ลักนางสีดาไปลงกา เมื่อถวาย แหวนให้พระรามก็สิ้นใจตาย

นางสีดา - ทศกัณฐ์

การจำแนกประเภทโขน

โขนจำแนกออกเป็น ๕ ประเภท ได้แก่ โขนกลาง
แปลง โขนโรงนอกหรือโขนนั่งราว โขนหน้าจอ โขนโรง
ในและโขนฉาก

โขนโรงใน

พระราม พระลักษมณ์ หนุมาน ทศกัณฐ์

โขนกลางแปลง คือการเล่นโขนบนพื้นดินบริเวณลานกว้างหรือกลางสนาม ตกแต่งภูมิทัศน์และธรรมชาติโดยรอบขึ้นเป็นฉาก ไม่ต้องปลูกสร้างโรง มีการพากย์เจรจา การแสดงโขนกลางแปลงนี้ น่าจะเน้นการยกยอและรบกัันเป็นพื้น

โขนกลางแปลง

โขนนั่งราว

โขนโรงนอกหรือโขนนั่งราว เป็นการเล่นบนโรง ไม่มีเตียงสำหรับนั่ง แต่จะทำราวไม้ไผ่พาดตามยาวของโรงสำหรับเป็นที่ตั้งโขนนั่งตรงหน้าฉาก มีช่องว่างให้ผู้แสดงเดินได้รอบราว เมื่อตัวโขนแสดงบทบาทของตนแล้วต้องกลับไปนั่งประจำที่บนราว เสมือนเป็นที่นั่งประจำตำแหน่ง มีแต่การพากย์เจรจา ไม่มีบทขับร้อง

โขนหน้าจอ “จอ” ในที่นี้หมายถึงจอผ้าขาว มีระบายรอบ ทำด้วยผ้าดิบ สำหรับใช้ในการเล่นหนังใหญ่ ต่อมามีการเจาะผ้าดิบ ๒ ข้างจอเป็นช่องประตูออก แล้วทำซุ้มทั้ง ๒ ด้าน ด้านซ้ายเป็นภาพกรุงลงกา ด้านขวาเขียนเป็นฝ่ายพลับพลา มีรูปเมฆลารามสุรหะล่อแก้ว และมีพระจันทร์พระอาทิตย์อยู่ข้างบน โขนหน้าจอเป็นวิวัฒนาการอย่างหนึ่งของนาฏศิลป์โขนที่แสดงถึงการประสมประสานกลมกลืนกับการเล่นหนัง มีเพียงบทพากย์และเจรจาไม่มีบทร้อง

โขนโรงใน ต้องปลูกสร้างโรงหรือมีเวทีสำหรับการแสดง เป็นการประสมประสานโขนและละครในเข้าด้วยกัน มีการพากย์การเจรจาอย่างโขน และมีคนร้องต้นเสียงกับลูกคู่อย่างละครใน แสดงบนโรงและมีฉากหลังเป็นม่านอย่างละครใน

โขนฉาก

โขนฉาก เป็นการแสดงบนโรงหรือเวที มีการสร้างฉากประกอบการแสดง ขึ้นบนเวทีจัดฉากให้เปลี่ยนไปตามท้องเรื่องที่แสดง แต่วิธีแสดงเป็นแบบโขนโรงใน วิธีแสดงแบ่งเป็นฉาก ๆ ทำนองเดียวกับละครดึกดำบรรพ์

ลักษณะที่โขนได้รับอิทธิพลจากละครใน ระยะต่อมาคือ ผู้แสดงตัวพระ และตัวนางเปิดหน้ากาก โดยสวมมงกุฎและชฎาอย่างละครใน แต่โขนก็ยังคงรักษาแบบแผนเดิมไว้ คือผู้แสดงไม่พูดเองร้องเอง ยังคงให้คนร้อง คนพากย์เจรจา เป็นผู้ทำหน้าที่พูดและร้องแทนจนถึงปัจจุบัน เว้นแต่ตัวประกอบที่เรียกว่า “ตัวตลก” จะมีอิสระในการแสดงสามารถพูดดำเนินเรื่องได้ด้วยตัวเอง ลักษณะพิเศษอีกประการหนึ่งของการแสดงโขน คือ เรื่องที่ใช้ในการแสดงโขนมีเพียงเรื่องเดียว “รามเกียรติ์”

โฉนพระราชทานเฉลิมพระเกียรติ

กระทรวงวัฒนธรรม จัดพิมพ์เผยแพร่

เนื่องในโอกาสจัดแสดงโฉนพระราชทานเฉลิมพระเกียรติ
วันที่ ๑๑ - ๑๓ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๘
ณ พระลานพระราชวังดุสิต
จำนวน ๕๐,๐๐๐ เล่ม

ที่ปรึกษา

นายวีระ โรจน์พจนรัตน์
ศาสตราจารย์ ดร.อภิรักษ์ โพทยานนท์
นายอนันต์ ชูโชติ

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม
ปลัดกระทรวงวัฒนธรรม
อธิบดีกรมศิลปากร

บรรณาธิการ

นายปกรณ์ พรพิสุทธ์
นายบุญเดือน ศรีวรพจน์
นางจุฑาทิพย์ โคตรประทุม
นายจรัญ พูลลาภ
นายรัฐศาสตร์ จันเจริญ
ว่าที่ร้อยตรีธรรมนุญ กลิ่นคุ้ม

พิมพ์ที่

บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด
โทร. ๐ ๒๑๑๘ ๓๕๕๕